

»Mustaschmästarens» runsignatur i Torpa kyrka

Av Elisabeth Svärdström

I det brokiga sällskap av medeltida konst-
tövare som Johnny Roosval har givit så ut-
trycksfulla anonymnamn möter vi »Mustasch-
mästaren». Alster av dennes skulpturala verk-
samhet finns bevarade i de fyra sörmländska
kyrkorna Torpa, Tumbo, Hammarby och
Jäder samt i Kumla kyrka i Närke.¹ I Torpa
gäller det omfattningen till det äldsta lång-
husets (nuvarande koret) igenmurade syd-
portal, fig. 1–3. Den här aktuella detaljen
är den övre vänstra portalstenen, fig. 7. För-
utom framställningen i högre relief av Simson
och lejonet finns en ristad runinskrift i den
försänkta bakgrunden, ovanför och till höger
om lejonet; på den sida av stenen som vetter

¹ I samband med Kumla kyrkas restaurering har man
vid arkeologisk undersökning 1971 funnit ett mustasch-
prytt huvud av sandsten strax söder om det gamla lång-
husets sydmur (Vitt.akad. dnr 980/72).

² R. Dybeck i *Antikvarisk tidskrift för Sverige* 1 (1864),
s. 182, *Runa* (fol.) 1 (1865), s. 89 [1873], 2 (1874), s. 7.

³ G. Stephens' senaste bidrag till diskussionen är tryckt
i *Runa, minnesblad från Nordiska Museet* (1883), s. 15 f.

mot dörröppningen dessutom ett ansikte av
det slag som inspirerat Roosval till anonym-
namnet.

Inskriften har upptagits i »Södermanlands
runinskrifter» (1924–36) under nr 337 och
behandlats av Elias Wessén med hänsyn tagen
till där refererad, äldre litteratur i ämnet:
Richard Dybeck, som meddelar sig vara den
som upptäckt och först undersökt inskriften
år 1860;² George Stephens, som utifrån teck-
ningar av Olof Hermelin och en skiss av
Dybeck läst **ioþu siki an þais kirku** »gjorde
Siki på denna kyrka» eller »Sigge var denna
kyrkas byggmästare»;³ Erik Brate, som gran-
skat inskriften 1901 (fig. 5) med följande
läsning som resultat: + **opriti : iauk ekiukr**

Fig. 1. Torpa kyrka i Södermanland med resterna
av den igenmurade sydportalen under det lilla
fönstret i nuvarande koret. Foto B. Berthelson
1938 (ATA). — Torpa Church in Södermanland
with the remains of the walled-up south porch
below the small window in the present chancel.

Fig. 2. »Mustaschmästarens» portal i Torpa kyrka. Foto H. Faith-Ell (ATA). — The porch of the "Master of the Moustache" at Torpa Church.

»Öd reste, högg Häggjung» (anteckningar i ATA) och i brev till Otto Janse 13.2.1910 (ATA) bekräftat: »jag finner, att mina anteckningar icke innehålla några synnerliga tvivelsmål och även tydningen är ganska klar»; Herman Hofberg slutligen, som helt förnekar ristningens egenskap av runinskrift.⁴ Själv läser Elias Wessén Sö 337: + **opriti · iauþo- : kikir** (fig. 6) men avstår från tolkning. Anledningen till de skiftande läsningarna är stenyntans starka vittring som gjort de numera mycket grunda och delvis utplånade runtecknen svåra att reda, fig. 7.

Fornvännen 68

Vid besök i Torpa 1968 bekräftades min förmodan att inskriften är en signatur. Den lyder:

+ **øpulfær : kærpe kirikiu**
 5 10 15

»Ödulv gjorde kyrkan».

För läsningens verifiering kräves en god objektiv närbild. Eftersom en fotografering i sådant syfte av inskriften på plats utan imålning skulle vara mycket besvärlig och resultatet genom belysningsförhållandena ändå bli slumpartat, gjordes 1969 genom konservator R. Wibeck en avgjutning, som i foto finns återgiven fig. 8. Teckningen till samma

⁴ H. Hofberg i *Västmanlands fornminnesförenings Årsskrift* 7 (1912), s. 58 f.

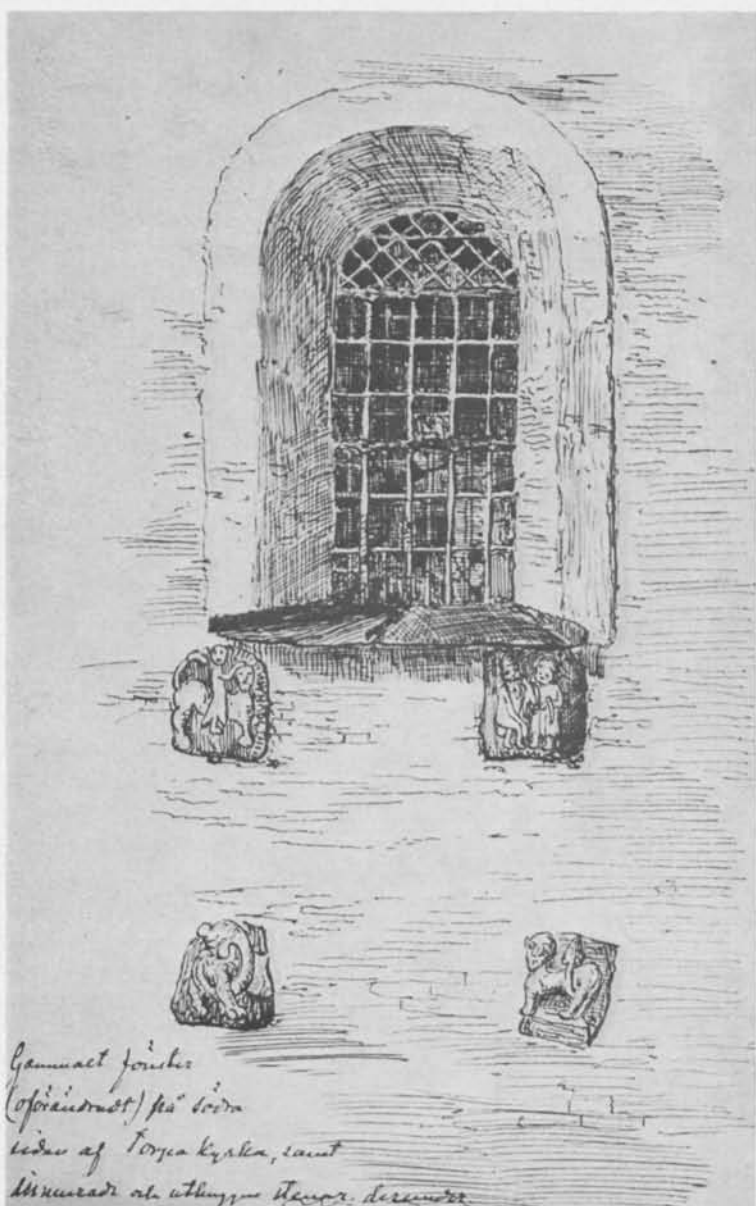

fig. visar min uppfattning av ristningen i dess nuvarande skick (heldragna linjer) och min rekonstruktion av förlorade partier (punktlinjer). Tiden har gått särskilt hårt åt och delvis utplånat topparna i den lodräta radens runor. Det sämst bevarade partiet är eljest slutet av inskriften. Någon tvekan om läsningen i stort råder inte, men enskilda detaljer kan diskuteras (runorna 15, 16, 18, 19), som framgår av kommentaren nedan.

Spåren av l-runans (4) nedre del samt f-

Fig. 3. Olof Hermelins teckning av portalstenarna 1866 (ATA). — Olof Hermelin's drawing of the porch stones, 1866.

runans (5) bistavar är svaga men säkra, likaså bistaven i 8 k, åt vilken fotot inte ger rättvisa. Det kan på grund av vittringen inte avgöras, om 8 k har varit stungen. Intet skiljetecken kan urskiljas efter 12 e. Runan 15 bör ha varit r; endast nedre hälften av en stav, huvudstaven(?), är säkert urskiljbar, möjligen

Fig. 4. Den runristade portalstenen efter teckning av Richard Dybeck (ATA). — The rune-carved porch stone after a drawing by Richard Dybeck.

skymtas, ansluten till denna, nedre delen av öglan i en **r**-bistav. Därefter följer större delen, den nedre, av en huvudstav, förmodligen **i** (16). Formellt skulle dessa skåror (15-16) också kunna vara rester av en enda runa, en vändruna **r**, en möjlighet som dock bör avvisas med hänsyn till att inskriftens övriga **r**-runor är rättvända. En inskottsvokal (16) i en **r**-förbindelse är inte ovanlig. Efter 17 **k** som är säker följer nederdelen av en huvudstav, rimligen **i**. Av inskriftens sista runa, som på foto något missvisande avtecknar sig som en slappt formad **r**-runa, återstår huvudstaven jämte mycket diffusa spår av nederdelen till bistaven i en supponerad **u**-runa.

En jämförelse av de olika läsningarna, sådana de framträder på fig. 4, 5, 6 och 8, visar hur små differenserna i själva verket är mellan uppfattningarna om vad som kan anses ristat. Det är i kombinationen av skårorna som huvudstavar och bistavar i olika runtecken som skillnaderna visar sig. Granskningen har

varit mödosam. Dybeck har varit på platsen flera gånger, 1860, 1861, 1873 och 1874. Från besöket 1873 noterar han (a. a. 1873, s. 89): »Under en hel dag — den sista i Septem-ber — genomgicks ristningen för tredje gången, då flere aftryck togos, hvilka reda den icke alldeles fullständiga inskriften». Och Stephens medger (a. a. s. 16): »Jag har behöft lång tid för att tyda dessa bokstäfver, som hafva lidit af tidens åverkan. Det mycket hårda och svår-handterliga materialet har från början ställt hinder i vägen för deras inhuggande i stenen på ett nöjaktigt sätt. Dess utom blifver man alltid lätt förvillad, då, såsom här, skiljetecknen saknas emellan hvart och ett ord. Jag tror likväl, att min läsning är fullkomligt att lita på.» Denna skedde dock som nämnts utifrån teckningar av Hermelin och Dybeck.

Dybecks läsning finns inte publicerad och inte heller upptecknad. »En afritning efter aftryck och förnyade iakttagelser, utförd i stenens halfva storlek och upptagande en hel runplansch, var ämnad att jämnte förklaring allmängöras i år, men måste sparas till annan tid», beklagar Dybeck i sin verksamhetsberättelse för 1874 (a. a. 1874, s. 7). Orsaken var de knappa ekonomiska anslagen. För utgivaren av »Södermanlands runinskrifter» har intet av hans »aftryck» varit tillgängligt, vilket torde bero på att de tre teckningarna som finns i behåll av Dybecks hand har sammanförts med hans material från Västmanland (i ATA). Två av teckningarna är arbetsritningar, den tredje som snarast är en renritning — f. ö. med Dybecks egenhändiga påskrift »Westmanland» — avbildas här, fig. 4. Nu löser ju inte heller denna teckning problemet, men i fråga om ett väsentligt parti är Dybecks uppfattning av ristningen de andras överlägsen. Det är alldeles tydligt, att i runföljden 8-12 verbformen **kærpe** har föresvävat honom, och det är snarast överraskande, att Stephens som har förbundit inskriftens avslutning med ett **kirk**u — med Dybecks skiss i sin hand — inte gjort den rätta konklusionen. Men namnet i inskriftens början har granskarna litet till mans haft svårt att bemästra. Därigenom har redan utgångspunkten blivit osäker. En av orsakerna till misslyckandena är sannolikt också, att man har

Fig. 5. Erik Brates imålning av runinskriften. Foto 1901 (ATA). — Erik Brate's painting-in of the runic inscription.

Fig. 6. Elias Wesséns imålning av runinskriften. Foto H. Faith-Ell (ATA). — Elias Wessén's painting-in of the runic inscription.

bedömt denna medeltida inskrift utifrån erfarenheten av vikingatidens runstenar och förbisett, att den vikingatida **o**-runan under medeltiden regelbundet användes för **ø** liksom den vikingatida **a**-runan för **æ**.

Mansnamnet Ödulv, vars första led är fsv. adj. *auðr* 'rik' och dess andra appellativet *ulfr* 'ulv', är belagt från hela Norden i gammal tid, främst i norskt material, betydligt sparsammare i danskt. I Sverige finns tre runbelägg på resta uppländska stenar från vikingatiden (U 546, 560, 871) och ett på en gotländsk gravsten från senmedeltiden (G 28). Minst ett dussin bärare av namnet har dessutom registrerats i Personnamnsarkivets samlingar av medeltida material, så gott som alla i mellersta och östra Sverige. I den mån namnet kan

⁵ Johnny Roosval, *Mustasch-mästaren i Rekarne*, *Studier tillägn. Henrik Cornell* (1950), s. 210.

⁶ Wilhelm Holmqvist, *Sigtunamästaren och hans krets, Situne Dei* 1948, s. 7 f.; ds., *Konsten i Södermanland på den Helige Botvids tid, Sörmländska kyrkor 9* (1953), s. 25 f.; Johnny Roosval a. a. s. 189 f.; Armin Tuulse, *Romansk konst i Norden* (1968), kap. Mellansveriges stensulptur, s. 94 f.; Aron Andersson, *Gravstenen från Botkyrka och korset från Granhammar, Fornvännen* 1973, s. 9.

tillmätas någon betydelse, stöder det sålunda den konstvetenskapliga uppfattningen att stenmästaren i Torpa med sin folkligt karakteristiska stil har varit en bygdens son.

Viktigare än uppgiften om namnet är dock att Ödulv genom runinskriften signerat inte bara stensulpturen utan också själva kyrkan. Torpa är inte vår enda runsignerade kyrka. Andra exempel är Anga och Hellvi på Gotland samt Rådene och Önum i Västergötland, de två sistnämnda rivna redan på 1800-talet. Men det intressanta med inskriften i Torpa är, att den givit oss namnet på en stenmästare-kyrkobyggare som kan förbindas med inte mindre än fem kyrkor, däribland fyra av Sörmlands märkligaste. Roosvals misstanke har bekräftats: »Troligen var denne Rekarne skulptör också Rekarne stenkyrkobyggare i sin tid, slutet av 1100-talet.»⁵

Bland konsthistorikerna har Mustaschmästaren livligt diskuterats, både vad beträffar förutsättningarna för hans konstnärskap och tiden för hans verksamhet.⁶ Tidsbestämningarna varierar från slutet av 1000-talet till början av 1200-talet. Runinskriften ger inget exakt datum. Den passar i och för sig ganska

Fig. 7. Portalstenen utan imålning av runinskriften. Foto I. Anderson 1948 (ATA). — The porch stone without painting-in of the runic inscription.

väl till den uppfattning om slutet av 1100-talet, som först uttalades av Johnny Roosval, men språkligt finns inga absoluta hinder för att gränsen bakåt vidgas något. Nu gäller emellertid frågan en rimlig datering inte bara av skulpturen som sådan utan också av själva kyrkan. De äldsta romanska målningarna, som upptäcktes 1948 i det äldsta koret (nuvarande sakristian) har rent bysantinsk karak-

tär och dateras till slutet av 1100-talet.⁷ Kyrkobygget med sydportalen ligger självfallet före målningarna, men avståndet i tiden behöver inte vara särskilt stort. Under alla förhållanden förefaller senare hälften av 1100-talet kunna hävdas som den sannolika tillkomsttiden för Torpa kyrka. Här samverkar på ett naturligt sätt flera faktorer till ett värdefullt akribi för den vidare vetenskapliga bedömningen av de fem berörda kyrkorna.

⁷ Aron Andersson, *Bysans och Torpa kyrka, Sörmlandsbygden* 1961, s. 143 f.; ds., *Romanska målningar i Torpa kyrka i Rekarne, Proxima Thule* (1962), s. 199 f.

